

CRISTINA FLORESCU (coordonator), CRISTINA FLORESCU, LAURA MANEA, ELENA ISABELLE TAMBA, ALINA-MIHAELA BURSUC, DANIELA BUTNARU, CRISTINA-MARIANA CĂRĂBUȘ, MARIA-MARILENA CIOBANU, CĂTĂLIN GALEȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU, CLAUDIUS TEODORESCU ȘI GABRIELA-ANA AZANFIREI (autori), *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2023, 842 p.

La Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române din Iași, în anul 2023 a fost finalizat proiectul coordonat de Cristina Florescu, *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), rezultat al unei bune colaborări dintre lingviști²³, informaticieni²⁴ și astronomi²⁵. Cartea în care s-a materializat cercetarea se împarte în două secțiuni: prima, cea teoretică, include nouă studii în legătură cu domeniul propus în titlu, redactate de cercetători avizați²⁶; a doua secțiune, aplicativă, conține dicționarul propriu-zis (de la A la K). Volumul conține și un indice cu termeni de specialitate care figurează în studii, o bibliografie cuprinzătoare, informații despre diseminarea proiectului în cadrul căruia s-a efectuat cercetarea de față, datele biografice ale autorilor și 4 hărți ale cerului, pentru perioade diferite din an.

Introducerea (p. 9–23) face o trecere în revistă a cadrului teoretic și metodologic pe care se bazează întregul demers – organizarea articolelor, delimitarea obiectului de studiu, întocmirea bibliografiei, raportul nume comun/nume propriu, statutul sintagmelor sau al compuselor, structura generală a *Dicționarului de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (siglat DAFOC), rezultatele cercetării, concluziile. Terminologia astronomică este abordată din punct de vedere diastratic, diatopic și diacronic și are în vedere diferențele dintre limbajul popular și cel științific. „Autorii acestei cercetări speră că, astfel, va fi îmbogățită cunoașterea vocabularului limbii române literare și populare, vor fi identificate sau înnoite o serie de etimologii, iar relația lexicului științific cu cel popular va fi redimensionată” (p. 22).

În *Fenomenele astronomice. Probleme generale* (p. 25–62), Laura Manea propune analiza comparativă a proceselor cosmice sub aspect lingvistic și observă că „unii termeni au intrat și în lexicul comun datorită interdisciplinarității” (p. 25). Domenii precum geografia, geologia, geofizica, geochimia, geodezia, meteorologia, electromagnetismul, planetologia, tehnologia spațială, meteorologia, radiocomunicațiile sau navigația au contribuit la difuzarea unor termeni specializați, iar dicționarul de față oferă exemple multiple în acest sens. Autoarea propune o clasificare a fenomenelor astronomice²⁷, exemplificându-le atât cu termeni științifici, cât și cu lexeme folosite la nivel popular (p. 28–30). În studiul respectiv, termenii sunt definiți, apoi analizați din perspectivă lexicală

²³ CS I dr. Laura Manea, CS I dr. Elena Isabelle Tamba, CS I dr. Florin-Teodor Olariu, CS I dr. Daniela Butnaru, CS II dr. Alina-Mihaela Bursuc, CS dr. Cristina Cărăbuș, CS dr. Maria-Marilena Ciobanu.

²⁴ CS drd. Claudiu Teodorescu.

²⁵ Prof. univ. dr. habil. CS I Cătălin Galeș și drd. Gabriela-Ana Azanfirei.

²⁶ La finalul fiecărui studiu inclus în această lucrare colectivă există câteva repere bibliografice suplimentare față de bibliografia generală a volumului, precum și rezumate în limbile engleză și franceză.

²⁷ Fenomene care definesc mișcări ale corpurilor cerești, ale unor aglomerări stelare sau ale unor componente ale acestora, fenomene rezultate din cursul mișcării diurne a unui astru, respectiv orbitale a corpurilor cerești, fenomene care stabilesc poziția astrilor pe sfera cerească, fenomene astronomice fizice, de coliziune, fenomene care indică un proces cosmologic ș.a.

(cuvinte simple: *apus, eclipsă* ș.a., compuse: *Crai-nou, Soare-apune* ș.a. sau sintagme: *apus eliac, radiație solară* ș.a.), gramaticală (substantive feminine, masculine, neutre: *supernovă, crai*, respectiv *crepuscul* etc., apoi nume proprii: *Alpha, Andromedide, Geminide, Urside* etc.), etimologică (etimologie simplă: *atracție* < fr. *attraction*, multiplă: *aberație* < fr., engl. *aberration*, lat. *aberratio, -onem*, elemente formate pe teren românesc: *apus, asfințire, greutate, exnovă, Soare-scapătă* ș.a., termeni moșteniți: *lună, soare* ș.a.).

Studiul Cristinei Cărăbuș, *Efecte ale fenomenelor astronomice* (p. 63–70) și cel al Cristinei Florescu, *Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: an, lună și denumirile lunilor anului* (p. 71–98) reprezintă dezvoltări ale anumitor aspecte abordate în precedentul demers investigativ, deoarece au în vedere analiza semantică, morfologică, etimologică a termenilor care se referă la efectele fenomenelor cosmice, respectiv a timpului și denumirilor lunilor anului. Cristina Cărăbuș pornește de la definirea lexemului *efect* sau a altor termeni incluși în terminologia științifică a arealului vizat – *antigravitație, anomalie, deplasare* – și analizează 46 de îmbinări de cuvinte ale „diferitelor tipuri de efecte care pot apărea în urma fenomenelor astronomice” (p. 64). Cristina Florescu prezintă câteva aspecte generale legate de substantivele *an* sau *lună* și diverse sintagme formate cu acești termeni, subliniind, în cazul celui de-al doilea lexem, că acesta „se disociază în două idei semantice: «corp ceresc» și «interval de timp»” (p. 75). Foarte bogată este sinonimia între termenii populari care denumesc lunile anului; iată, de exemplu, pentru luna decembrie: „crăciunar; gerilă; ghețar; îndrea / undrea; luna lupilor; neios; ningău; răpciune / răpciun” (p. 91). Acest lucru poate fi urmărit cu ușurință în anexa de la finalul studiului, care completează analiza detaliată a denumirilor populare și științifice ale lunilor anului, focalizându-se pe criteriile dialectale și etimologice.

În *Lexicul care desemnează momente și perioade ale unei zile* (p. 99–114), Daniela Butnaru inventariază mai ales elemente ale terminologiei populare, deoarece „lexicul folosit în registrul științific pentru a desemna momente sau perioade de timp din cursul unei zile este format [...] din termeni cunoscuți și la nivelul limbii populare, comune, cărora li s-au adăugat, în unele cazuri, determinanți specifici” (p. 104). Din punct de vedere gramatical, predomină substantivele (*amiază, apus, asfințit, dimineață, noapte, prânz, răsărit, zi* etc.), însă inventarul cuprinde și numeroase verbe/locuțiunile verbale (*a apune, a fi ziua albă, a ieși geană de ziuă, a încina, a înnopta, a înzori, a se face dimineață, a se lăsa amurgul* etc.), adverbe/locuțiunile adverbiale (*cu noaptea-n cap, dis-de-dimineață, în capul amurgului, în faptul zilei, la revărsat de zori* ș.a.), iar categoria adjectivelor este constituită dintr-un număr redus de lexeme (*ante/postmeridian, diurn, nocturn, seral*). Etimologic, termenii prezentați în cadrul acestei secțiuni sunt fie moșteniți (*noapte*, lat. *nox, noctis*), fie proveniți din slavă (*zare* < sl. *zarja*), bulgară (*miji* < bg. *miža*), greacă (*proor* < gr. *próoros*), turcă (*chîndie* < tr. *ikîndi*), latină (*crepuscul* < lat. *crepusculum*), fie formați pe terenul limbii române prin conversiune (*amurgire, crăpare, scăpătare* etc.), compunere (*amiazănoapte, aprânz, după-amiază* etc.) sau derivare (*mănecuș, zorilă* etc.) sau au etimologie necunoscută (*toacă*).

Semnat de Alina-Mihaela Bursuc, studiul *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română* (p. 115–136) prezintă „o terminologie bidimensională, complexă ca variație diastratică, diatopică și diacronică” (p. 133). Având ca punct de plecare o sursă de referință, și anume Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele* (1907)²⁸, cercetătoarea prezintă nume de obiecte cosmice urmărind aceeași schemă de analiză conturată în contribuțiile TAFOC menționate anterior. Astfel, sunt identificate riguros două micro-câmpuri – substantive comune, respectiv nume proprii ale obiectelor din diferite clase –,

²⁸ Lucrare amintită de mai multe ori în cadrul proiectului TAFOC.

care sunt ulterior analizate din punct de vedere lexical, diacronic, etimologic, cu distincții între nomenclatura științifică și populară. În cadrul primului grup, cele mai frecvente substantive sunt *exnovă*, *galaxie*, *nebuloasă*, *novă*, *planetă*, *roi*, *satelit*, *stea*, *quasar*. Autoarea definește fiecare termen în parte și menționează câteva îmbinări libere sau stabile de cuvinte conținând lexemele date. În continuarea secțiunii de față, Alina-Mihaela Bursuc configurează un adevărat traseu onomastic, care pornește de la nume de planete – *Jupiter*, *Mercur*, *Saturn*, *Venus* –, nume de sateliți – *Adrastea*, *Amalthea*, *Ananke*, *Callisto*, *Carme*, *Elara*, *Ganymede*, *Himalia*, *Io*, *Leda*, *Lysithea*, *Metis*, *Pasiphae*, *Sinope*, *Thebe* –, nume de stele – *Aldebaran*, *Betelgeuse*, *Deneb*, *Gemma* etc. –, ajungând la nume de galaxii, nebuloase și roiuri de stele – *Andromeda*, *nebuloasa Fluturelui*, *Crucifixul* etc. Problema cea mai interesantă o constituie cea din urmă categorie, deoarece la nivel popular, stelele văzute cu ochiul liber prezintă denumiri variate, inclusiv din perspectivă dialectală. Concluziile pertinente ale articolului pun în lumină importanța studierii terminologiei astronomice a obiectelor cosmice, ale căror denumiri oficiale reprezintă „stratul terminologic cel mai vechi atât la nivel științific, cât și popular” (p. 133). De asemenea, datorită diversității și bogăției materialului lexical oferit, capitolul se centrează îndeosebi pe enumerarea termenilor și a îmbinărilor de cuvinte din compartimentul de referință.

În *Obiecte cosmice – asteroizi, comete, meteoriți* (p. 135–150), Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu delimitează trei clase – *asteroizi*, *comete*, *meteoriți*, pentru care autoarea oferă prima atestare: *asteroid* – Iulius Barasch, *Minunile naturii. Conversațiuni asupra deosebitelor obiecte interesante de științele naturale, fizică, chimie și astronomie* (1852), *cometă* – Mihail Moxa, *Cronica universală* (1620), *meteorit* – Vasile Conta, *Teoria undulațiilor universale* (1876–1877). Din perspectivă onomastică, abordată în subcapitolul *Desemnare unică versus sintagmă terminologică*, denumirile asteroizilor provin din nume mitologice (*Adonis*, *Ceres*, *Fortuna*, *Hermes*, *Iris* etc.), nume de astronomi (*David*) sau de provincii/teritorii care au existat/există (*Hungaria*, *Lutetia*). Denumirea cometelor este dată îndeosebi de prenumele descoperitorului – *Cometa lui Cezar*, *Daimaca*, *Donati*, *Tempel-Tuttle* etc. –, dar cuvântul apare și în cadrul unor sintagme specifice – „capul cometei”, „coada cometei”, „cometă hiperbolică”, „cometă inactivă”, „cometă parabolică”. La rândul lor, lexemele *meteor*, *meteorit* și *meteoritic* sunt întâlnite în numeroase grupuri nominale, precum „corp meteoritic”, „crater meteoritic”, „furtună de meteori”, iar curenții meteorici sunt desemnați în funcție de numele oficial al constelației în care se pot observa: *Aquaride*, *Arietide*, *Draconide*, *Geminide*. Taxonomizarea registrului terminologic vizat este realizată din perspective multiple, ținând cont de localizare, compoziție sau frecvența apariției acestora. Autoarea face precizarea că doar „clasa generică a asteroizilor este descrisă strict din punct de vedere științific, iar clasele cometelor și meteoriților sunt definite atât din punct de vedere științific, cât și popular” (p. 143). Așa cum s-a afirmat deja, poate fi observată interferența numelor obiectelor cosmice cu alte domenii precum chimia, fizica, matematica, meteorologia, geologia/geografia.

De numele constelațiilor s-a ocupat Elena Isabelle Tamba în studiul *Denumirile de constelații în terminologia astronomică românească* (p. 151–193). Remarcând încă de la început mutațiile semnificative care au marcat domeniul („terminologia astronomică reprezintă un domeniu lexical extrem de dinamic, cu o evoluție în timp impresionantă, dacă ne raportăm la prezența elementelor de astronomie în aproape toate limbile Pământului, din cele mai vechi timpuri și până acum”, p. 151), autoarea atrage atenția asupra suprapunerii, în trecut, a denumirilor de constelații cu cele ale zodiilor (*Balanță*, *Berbec*, *Capricorn*, *Fecioară*, *Gemeni*, *Leu*, *Pești*, *Rac*, *Săgetător*, *Scorpion*, *Taur*, *Vărsător*), definite ca atare în urmă cu aproximativ 6000 de ani. Celor douăsprezece constelații zodiacale menționate li s-au adăugat, cu timpul, noi constelații, descoperite de astronomi prin intermediul

observatoarelor spațiale. Suprapunerile și confuziile, remarcă autoarea, nu au lipsit, astfel încât Uniunea Astronomică Internațională a căzut de acord să stabilească un număr de 88 de constelații, toate având denumiri latinești²⁹. Referindu-se la perspectiva din care este definit conceptul de *constelație*, autoarea precizează că în limbajul științific se pune accentul pe realitate, în timp ce, în vocabularul uzual, accentul este pus pe aparență, deoarece oricine are acces la observarea constelațiilor de pe bolta cerească, fie ei specialiști sau neinițiați în domeniu. Dat fiind faptul că mediul online a cunoscut în ultimul timp o dezvoltare fără precedent, cosmografia se bucură și ea de progresul tehnologic, astfel că programele de planetariu virtual contribuie la explicarea existenței fenomenelor astrale. În continuare, Elena Tamba reliefează importanța înțelegerii noțiunii de *constelație* (cu forma arhaică *constelațiune*³⁰) și se explică deosebirile dintre întrebuițarea substantivului în registrul popular, respectiv în nomenclatura științifică: „diferența majoră între utilizarea acelor denumiri de constelații în registrul științific sau în registrul comun/popular este dată de faptul că în mentalul vorbitorului obișnuit reprezentarea constelațiilor are întotdeauna un caracter planic, spre deosebire de reprezentările din domeniul științific pur al astronomiei, unde se are în vedere reprezentarea în spațiu” (p. 163). Pentru o imagine mai clară asupra terminologiei de referință, Tamba oferă ilustrații sugestive (vezi Observatorul Astronomic „Amiral Vasile Urseanu”, www.astro-urseanu.ro). Observația că „astronomia nu preia elemente cu specific popular (uzual sau dialectal) pentru a desemna realitățile avute în vedere, ci, de obicei, informații din domeniul științific trec spre zona limbajului comun/popular” (p. 169) este susținută faptic de sursele menționate de cercetătoare: Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele* (1907), Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui. După credințele poporului român* (1915), Daniela Nedelcuț, *Nume de astre. Studiu onomastic al denumirilor populare și științifice* (2000). Pe baza unui inventar exhaustiv al astrinimelor reprezentând nume de constelații (430 de cuvinte), Elena Isabelle Tamba propune tipologii în funcție de diferite criterii: criteriul semantic³¹ (elemente concrete din realitatea cotidiană: *Balanța*, *Lira* etc., din regnul animal: *Berbecul*, *Scorpionul* etc., referințe la ființa omenească sau la părți ale corpului: *Căpățâna*, *Părul-Berenicei* etc., meserii/ocupații: *Arcașul*, *Săgetătorul* etc., reprezentări din bestiarul imagologic sau personaje mitologice: *Andromeda*, *Dragonul* etc.), criteriul formal (nume proprii care desemnează o constelație: *Altarul*, *Aparul* ș.a., sintagme: *Crucea Cerului cea Mare*, *Crucea de Sud* etc., cuvinte compuse: *Carul-Mare*, *Carul-cu-Ogradă* etc.), criteriul circulației (dialectale: *Casa*, rare: *Cărătorul*, învechite: *Chitul*, *Hipopotamul*). Există un număr redus de denumiri populare de constelații cărora nu li s-au putut găsi echivalentul științific (*chivotul*, *dascălul*).

În *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale* (p. 195–225), plecând de la câteva lucrări de referință în domeniul terminologiilor³² și de la o serie de atlase

²⁹ „Din cele 88 de constelații oficiale 12 sunt zodiacale, 28 boreale și 48 australe. Cele 88 de constelații semnifică, în mare, 42 de animale, 29 de obiecte neînsuflețite și 17 oameni sau personaje mitologice” (p. 156).

³⁰ Înregistrată ca atare în dicționarul-tezaur al limbii române.

³¹ Autoarea afirmă că „un aspect extrem de interesant legat de denumirile constelațiilor este cel al semantismului lor, care, în jocul dintre realitate și aparență, reprezintă rezultatul imaginației colective. Prin prisma acestui raport dintre realitate și aparență, sistemul denominativ al constelațiilor este strâns legat de aparență, de apropierea de un element referențial imaginat de vorbitor” (p. 174).

³² Vasile Arvinte, *Terminologia exploataării lemnului și a plutăritului* (1957), N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești* (1962), Ion Nuță, *Terminologia viticolă în limba română. Denumiri pentru soiuri de structuri* (1978), Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina. Glosar* (1981), Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă* (1996), Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică* (2008).

lingvistice, Florin-Teodor Olariu își propune să circumscrie „cartografic un număr de termeni și sintagme aparținând terminologiei astronomice, așa cum apare acest lexic pe hărțile atlaselor lingvistice românești” (p. 199) pentru a determina specificul dialectal al unor zone. Studiul pune la dispoziția publicului de specialitate termeni care desemnează momente ale zilei și fenomene cosmice, structurați în funcție de variația diatopică: Maramureș (*a se vărsa zorile/de ziuă, alaltămăine/alatămăne/alaltămâni, astară*³³), sud-vestul Transilvaniei sau nord-vestul Munteniei (*antărf*³⁴, *a se guri/a se gura de ziuă*³⁵), nord-vestul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei, sudul Crișanei (*a se vedera/a se vederi de ziuă, a se crepăta/a se crepăți*) etc. Pentru evidențierea variabilității fonetice s-a procedat la „analiza transcrierilor fonetice ale cuvintelor excerptate din atlase în direcția stabilirii formelor lexicale” (p. 214). La nivel gramatical, autorul a identificat, între altele, variații ale anumitor forme de plural: *primăvară – primăvări, primăvăururi, primevări, primeveri, iarnă – ierne, iernuri*.

În studiul *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei* (p. 227–238), Cătălin-Bogdan Galesș remarcă progresul astronomiei, facilitat de noile metode de cercetare în domeniul cosmografiei: în urma unor misiuni spațiale de succes, s-au explorat planete, sateliți, asteroizi și comete, s-au găsit răspunsuri la numeroase probleme și s-au conturat noi provocări. Din punct de vedere terminologic, autorul reliefează diferența dintre lexicul popular și cel științific, întrucât trecutul se definește prin termenii populari, dialectali, iar prezentul și viitorul prin cuvinte specializate.

Dacă cele două studii abordează și nuanțează diferite concepte studiate pe parcursul celor trei ani de cercetare a proiectului și de elaborare a volumului, partea a doua a lucrării (p. 271–736) este reprezentată prin dicționarul propriu-zis (literele A–K), precedat de normele DAFOC. Partea lexicografică are aproximativ 1200 de intrări, fiecare articol cuprinzând „taxonomizarea lexicografică caracteristică termenului vizat: sens, subsens și/sau sintagmă (expresie, locuțiune, construcție)” (p. 263).

Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC) este un demers științific impresionant, care oferă cercetătorilor în domeniu, precum și publicului nespecializat, nu doar informații bogate și corect structurate, ci și un model de analiză coerent. Volumul consacrat lexicului astronomic, rezultat al proiectului cu același titlu coordonat de dr. Cristina Florescu, relativizează distanța dintre comun și specializat, transpunând cele două paliere analitice într-un dicționar extrem de util.

Rebeca-Ioana Giț

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Centrul Universitar Nord Baia Mare, România
(gitrebeca@yahoo.com)

B. FUNDOIANU, *Despre dragoste și prietenie. Corespondență inedită*, ediție și postfață de Mădălina Lascu, prefață de Ion Pop, cuvânt-înainte de Cristinel Popa, București, Editura Tracus Arte, 2023, 236 p.

Mădălina Lascu, doctor în filologie, bibliograf în cadrul Serviciului „Manuscrise. Carte rară” al Bibliotecii Academiei Române, a dedicat decenii de cercetare avangardei

³³ ‘Diseară’.

³⁴ ‘Acum doi ani’.

³⁵ ‘A se crăpa de ziuă’.